

УДК 001.891:930.1–051]:[316.774:004](477)"364"

Українські історики в інформаційному просторі на тлі війни: методологія комунікації

Ярослав КАЛАКУРА

д-р істор. н., проф.

Київський національний
університет імені Тараса
Шевченка

вул. Володимирська, 60, 01033,
Київ, Україна

kalajar@ukr.net

ORCID 0000–0001–9007–4991

© Калакура Я., 2024

З'ясовуються актуальні питання організації, змісту та методології комунікації українських істориків в інформаційному просторі воєнного стану, зумовленого геноцидно-окупаційною війною Московії проти України. Зурахуванням «війни історій» та підвищеного запиту на історичні знання інформаційний фронт перетворився на один із пріоритетних складників нинішньої війни, який став каталізатором прискорення медіатизації та цифровізації історичної науки, формування публічних і медійних істориків, підвищення їхньої ролі в поширенні історичних знань, активній протидії інформаційній агресії ворога.

Методологія статті базується на загальній теорії інформаційної діяльності, нормативно-правових документах воєнного часу, системному дотриманні принципів історизму, наступності, об'єктивності, залученні методів аналізу та синтезу, історико-генетичного пізнання, на надбаннях попередників, зокрема В. Горбуліна (2014), О. Матвієнко (2004), В. Лизанчука (2017), Є. Магди (2015), В. Смоля (2022), М. Тимошика (2018), С. Трояна та А. Киридон (2016), О. Удода (2016, 2020), О. Холода (2014) та ін. Виклад матеріалу побудовано за трьома аспектами: а) методологічні, термінологічні та правові засади функціонування інформаційного простору на тлі воєнного стану; б) формування та презентація історичних знань у цифровому форматі й залучення їх до електронних інформаційних ресурсів; в) традиційна та онлайн наукова, освітня, публічна та медійна діяльність українських істориків у цифровому інформаційному просторі.

Головну увагу звернуто на оновлення змісту історичної інформації, забезпечення її актуальності, мобілізаційної дієвості, оперативного реагування на дезінформацію й маніпуляцію свідомістю, фальсифікацію історії, нав'язування парадигм «одного народу» й «руського міра», спростування ворожих інформаційно-психологічних операцій та фейків. Висловлено пропозиції щодо подальшої участі істориків у національному та глобальному інформаційному просторі, необхідності критичного ставлення до інформації з соціальних мереж, посилення відповідальності за правдивість й об'єктивність історичної інформації, підвищення авторитету істориків, їхньої соціальної та професійної репутації.

Ключові слова: інформаційний простір, війна московії проти України, воєнний стан, методологія комунікації, запит на історію, «війна історій», Digital history, історик цифрового формату, медійний історик.

UKRAINIAN HISTORIANS IN THE INFORMATION SPACE DURING THE WAR: COMMUNICATION METHODOLOGY

Yaroslav KALAKURA

DSc in History, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska St., 01033, Kyiv, Ukraine
kalajar@ukr.net
ORCID 0000-0001-9007-4991

The article clarifies the actual issues of organisation, content and methodology of Ukrainian historians communication in the information space of martial law caused by the genocidal and occupation war of Moscovia against Ukraine. Taking into account the “war of histories” and the increased demand for historical knowledge, the information front has become one of the priority components of the current war, which has become a catalyst for accelerating the mediatisation and digitalisation of historical science, the formation of public and media historians, and increasing their role in disseminating historical knowledge and actively countering the enemy’s information aggression.

The article’s methodology is based on the general theory of information activity, war-time legal documents, systematic adherence to the principles of historicism, continuity, objectivity, involvement of analysis and synthesis methods, historical and genetic cognition, and the predecessors achievements, in particular, V. Horbulin (2014), O. Matviienko (2004), V. Lyzanchuk (2017), Ye. Mahda (2015), V. Smolii (2022), M. Tymoshyk (2018), S. Troian and A. Kyrydon (2016), O. Udod (2016, 2020), O. Kholod (2014), and others. The material is presented in three aspects: a) methodological, terminological and legal principles of the information space functioning under martial law; b) formation and presentation of historical knowledge in digital format and its involvement in electronic information resources; c) traditional and online scientific, educational, public and media activities of Ukrainian historians in the digital information space.

The main attention is paid to updating the content of historical information, ensuring its relevance, mobilisation effectiveness, prompt response to disinformation and manipulation of consciousness, history falsification, imposition of “one nation” and “Russian world” paradigms, refutation of enemy information and psychological operations and fakes. Proposals are made for further participation of historians in the national and global information space, the need for a critical attitude to information from social networks, strengthening responsibility for the truthfulness and objectivity of historical information, and increasing the authority of historians, their social and professional reputation.

Keywords: *information space, Moscovia’s war against Ukraine, martial law, communication methodology, request for history, “war of histories”, Digital history, digital format historian, media historian.*

Актуалізація проблеми, її новизна та важливість

У відповідь на повномасштабну окупаційно-геноцидну війну московії проти України з її потужним інформаційним супроводом триває перебудова всього життя суспільства на військовий лад і відповідно трансформується інформаційний простір, зокрема його сегмент «війни історій» та інструментарій реагування істориків на агресію. Незважаючи на те, що кривава війна має передусім інноваційно-технологічний та кібернетичний формат, головна роль у ній залишається за людиною, рівнем її мотивації, морально-психологічної стійкості, свідомості, професійності обізнаності та поінформованості. В руках людини не лише високоточні ракети, «розумні» дрони, танки, літаки-винищувачі, але й інформаційна зброя в її історичному контексті. Хрестоматійно відомий афоризм Бісмарка про те, що війни виграють не генерали, а шкільні вчителі та парафіяльні священики, нагадує нам значення історичних знань й особистості історика для формування Людини-захисника, Людини-патріота, Людини-воїна, для прищеплення молоді любові до своєї Батьківщини, для розуміння свого покликання в житті.

Ще на початку широкомасштабної агресії Кремль розробив і періодично оновлює стратегію та тематику інформаційної війни проти України, в якій водночас із дискредитацією української державності, влади й військових командирів, дезінформацією мети збройного вторгнення, ходу бойових дій, кількості втрат на фронтах значне місце відводиться історичним наративам з їхніми імперськими та неоколоніальними амбіціями, з міфологічним виправданням воєнних злочинів, насилля й жорстокості. До цієї роботи залучені не тільки державні чиновники, феєсбешники, служителі московської церкви, політтехнологи, працівники медіаресурсів, але й прокремлівські історики та архівісти. Цей чинник враховувався в процесі перебудови українського інформаційного поля на тлі війни й запровадження правового режиму воєнного стану; однією з особливостей перебудови стало зростання суспільного запиту на історичні знання, а відтак підвищення персональної ролі істориків у публічному просторі, оновлення методологічних засад їхньої пізнавально-дослідницької, освітньої, комунікаційної та світоглядно-виховної діяльності, переакцентування й наповнення новим змістом історичної інформації, забезпечення її присутності в друкованих та електронних інформаційних ресурсах, у ЗМІ та соціальних мережах. За неповними даними тепер тільки в наукових установах НАН України й закладах вищої освіти України працює близько 11 тис. професійних істориків, зокрема понад 750 докторів та майже 6 тис. кандидатів наук. На жаль, за оцінкою Віталія Нахмановича, лише невелика частина з них є публічними інтелектуалами, активними учасниками суспільних діалогів та

медійних комунікацій. І все ж, завдяки українським історикам, зокрема й діаспорним, знання про Україну, давність, окремішність і самотність її історії дедалі ширше представлені в національному, європейському та світовому інформаційному просторі, крок за кроком руйнується монополія російської історіографії на трактування історичного процесу, спростовуються різного роду симулякри та міфи ідеологів «руського міра». Водночас у науково-інформаційну лексику української історичної спільноти твердо увійшли такі поняття, як історична комунікація, публічна історія, електронна історія (Digital history), історик онлайн-світу, медійний історик та ін.

Актуальності, новизни, теоретико-методологічного й суспільно-го значення вказаній проблемі надає необхідність нового осмислення завдань і особливостей функціонування історичного складника вітчизняного інформаційного простору правового режиму воєнного стану, участі в ньому істориків, що вмотивовано низкою чинників. **По-перше**, викликами окупаційно-геноцидної війни, під впливом якої український і глобальний інформаційний простір змінює своє обличчя, наповнюється новим змістом, зокрема історичним контекстом, дедалі більше «історіозується» й комп'ютеризується; разом з друкованим словом набуває більшої популярності електронний формат інформації, зростає його роль у мотивації громадян до захисту країни та боротьби з ворогом. Путінський режим використовує історію та істориків як зброю у війні на знищення України, а це диктує необхідність адекватного реагування з боку українського співтовариства істориків, критичного врахуванням уроків і досвіду, набутого в ході національно-визвольних змагань і воєн за волю, незалежність, державність і соборність України. **По-друге**, маніпулятивним використанням кремлівськими істориками та путінською пропагандою історичних наративів з метою знайти «наукові аргументи» для легітимації, обґрунтування мотивів і виправдання збройного вторгнення в Україну, лицемірно названого феєсбешним терміном «військова спецоперація», «законності» анексії Криму й права на рейдерське захоплення інших українських територій. Цілком очевидно, що московська історіографія тут служить цинічним прикриттям агресивної політики Росії, активно використовує засоби масової інформації, сучасні електронні технології як інструмент одурманення населення через залякування зовнішніми загрозами, нав'язування суспільству ворожого ставлення й ненависті до України та її західних партнерів. Звідси й виникає необхідність належної відповіді українських істориків, підвищення ролі наукового знання в протидії ворожій дезінформації загалом. **По-третє**, активним застосуванням у комунікаційній та пропагандистській діяльності апологетів Кремля парадигм про так званій «один народ», «одну країну і державу», «спіль-

ну територію і спільну історію», «єдину канонічну церкву» тощо, якими проникнута як давня, так і сучасна російська історіографія. Ці ідеологічні штампи перегукуються з девізом гітлерівських нацистів, їхніми закликами до консолідації німців у єдину «народну спільність»: один народ, один рейх, один фюрер, поширюваних у другій половині 1930-х рр. на плакатах із зображенням Гітлера (нім.: «*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*»). Якраз під таким гаслом у квітні 1938 р. проводився референдум в Австрії щодо аншлюсу з Німеччиною. Подібні ідеї активно поширювала путінська пропаганда в процесі так званого кримського референдуму, підготовки нинішньої війни, вони паразитують і в ході розгортання та проведення протиправних і штучних місцевих референдумів та виборів на тимчасово окупованих територіях. Це і є облудна російська технологія творення міфів та паралельної «реальності», яка потребує оперативної відсічі, критики й розвінчування. **По-четверте**, новими проявами публічності та мобільності українських істориків, дедалі ширшою інтеграцією їхніх наукових надбань у глобальні мережі європейського й світового інтелектуально-інформаційного простору, перспективами більш активної міжнародної співпраці представників гуманітарних наук задля спільної протидії російській пропаганді, спрямованій на маніпуляцію свідомістю, дезінтеграцію українського суспільства, підрив ідентичності й єдності українців, послаблення допомоги Україні з боку західних партнерів. Не секрет, що в багатьох публікаціях зарубіжних дослідників, а відтак і в західному інформаційному середовищі, тривалий час домінували наративи російських істориків, насаджувалися свідомо спотворені ними погляди на Україну, її минуле та перспективи й не діставали належної відсічі. Усі ці та інші чинники актуалізуються за умов правового режиму воєнного стану, диктують підвищення громадянської відповідальності українських істориків за долю країни й надають пропонованій статті наукової новизни, актуальності, гостроти та практичного значення.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі наукової комунікології (загальної теорії й методології комунікації), законодавчих актів і праць попередників з'ясувати *особливості інформаційної діяльності українських істориків в умовах правового режиму воєнного стану, розкрити комунікаційний потенціал друкованого й електронного слова, Інтернету, діджиталізації та медіатизації історіографії, висвітлити їхню персональну участь у поширенні історичних знань за допомогою сучасних інформаційних ресурсів і технологій.*

Виклад основних положень статті видається доцільним розпочати з оцінки стану дослідження проблеми, специфіки інформаційного простору України на тлі воєнного стану й з'ясування місця в ньому історичної компоненти в її людському, змістовому та технологічному ви-

мірах, а також характеристики джерельного комплексу, основу якого становлять офіційні документи, зокрема законодавчі акти про основні засади забезпечення кібербезпеки України (Верховна Рада України, 2017), про правовий режим воєнного стану (Верховна Рада України, 2023) та ін. Зарубіжна (Ласло Карвалікс, Мануель Кастельс, Річард Крейг, Ніклас Луман, Маршалл Маклюен, Юрген Хабермас та ін.) та українська комунікаційна наука (Валерій Бебик (2005); Юрій Бондар (2007); Володимир Горбулін (2014); Василь Лизанчук (2017); Олена Матвієнко (2004); Юрій Палеха та ін. (2019); В. Тарасюк (2018); Микола Тимошик (2018); Олександр Холод (2014) та ін.), виходячи з принципу антропологізму, вважають пріоритетним об'єктом і суб'єктом інформаційного процесу *Людину*, яка формує комунікативне середовище, продукує й поширює знання та інформацію, послуговується ними й досліджує комунікаційні явища. Зокрема, роль особи в сучасному інформаційному просторі з акцентом на адаптацію людини до прискореного розвитку інфосфери та соціальних трансформацій досліджено в монографії Світлани Горової (2017). Заслужують на увагу публікації Г. Гребньова (2023), Ю. Гудименка (2023), Т. Дзюби (2021), О. Золотаря (2017), О. Марунченка (2011), В. Тарасюка (2018), присвячені аналізу нових явищ у національному та планетарному інформаційному просторі з урахуванням змін, зумовлених геноцидно-окупаційною війною московії проти України, а також обґрунтуванню концептуальних засад інформаційної безпеки України, її правової бази, методів запобігання і нейтралізації загроз національному інформаційному простору.

Побачили світ і перші дослідницькі праці, максимально наближені до нашої теми й присвячені таким питанням, як «війна та історик», «історичний чинник в інформаційному протистоянні росії та України» та ін. Йдеться про студії Віктора Жадька (2018), Сергія Трояна та Алли Киридон (2016), Валерія Смолія (2022), Олександра Удада (2016, 2020) та ін. Останній порушив комплекс проблем розвитку медійної історії, зазначивши, що водночас з освітнім процесом, друкованим словом медійні засоби масової інформації, соціальні мережі стали найбільш впливовим чинником формування й поширення наукових уявлень про історичне минуле, про події, факти та постаті історії. Низки аспектів цієї проблематики досліджує й автор цієї статті (Калакура, 2021, 2022), акцентуючи увагу на методології та термінології цифрової історії, адже діджиталізація не оминула й інформаційний простір з його історичним складником. Отже, означена проблема вийшла на передній план наукових досліджень й особливо активізувалася на тлі пошуку ефективних шляхів задоволення запитів суспільства на історичні знання, що зумовлено затяжною війною та моделюванням можливих її наслідків. Водночас наявні праці

засвідчують багатоаспектність теми, що спонукає автора обмежитись **трьома головними аспектами**. *Перший* із них стосується теоретико-методологічних, термінологічних та інституційно-правових засад функціонування інформаційного простору на тлі воєнного стану та інформатизації суспільства, місця в ньому друкованої та вербальної історичної інформації, особливостей комунікаційних діалогів українських істориків із суспільством.

Інформаційний простір — це не стільки територія поширення інформації, яка має планетарний характер, оскільки середовище та змістове наповнення такого простору під впливом війни, Інтернету, нових технологій, інших внутрішніх та зовнішніх чинників постійно й динамічно змінюються разом із людськими й технологічними ресурсами. В епіцентрі інформаційного простору і в умовах правового режиму воєнного стану залишається творець історії — Людина, її світогляд, інтелектуальний світ, моральні цінності, насамперед гідність. Людина має вирішальний вплив на зміни в ньому, на його зміст та технологічний інструментарій і водночас змінюється сама. Вона продукує інформацію, є її головним споживачем і ретранслятором; без людини не було б історії, а інформація втратила б будь-який сенс. На думку наукових експертів повномасштабна агресія РФ проти України — це, з одного боку, імперське зазіхання на її суверенітет, територію та інформаційний простір, а з другого — війна за людей, за їхні мізки, свідомість та ідентичність. Ворог, зациклившись на ідеї відновлення імперії, намагається тотально знищити українців, стерти українську історію, пам'ять, позбавити нас національних цінностей, мови, права на майбутнє, повернути Україну в ярмо колоніалізму. На таку небезпеку свого часу звертала увагу Єва Томпсон (2006). З цією метою трубадури Кремля маніпулюють історичними фактами, спотворюють події, використовують історію як інструмент легітимації своєї агресивної політики, створюють, за словами Ярослава Вишницького (Wiśnicki, 2023), альтернативну реальність. Мавпуючи російських царів та комуністичних вождів, путін особисто долучився до ревізії історії та її інтерпретації на свій лад. За його вказівкою в 2023 р. з'явився новий підручник з історії для старших класів, у якому Україна представлена як ультранаціоналістична держава й загроза Росії; були безпардонно спотворені цінності Помаранчевої революції, Євромайдану й Революції Гідності, а завершальний розділ присвячено «спеціальній військовій операції», що трактується як «захист» від нацизму й спротив США та НАТО. Цей опус оперативно завезли в школи анексованого Криму, частково окупованих Донецької, Луганської та інших областей, а також російським «співвітчизникам» у Придністров'я. Запровадження 24 лютого 2022 р. правового режиму воєнного стану супроводжувалося кардинальними змінами інститу-

ційно-нормативних засад інформаційного простору, діяльності всіх органів державного управління — Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, життя трудових колективів, кожного з нас, а також інформаційних, наукових, освітніх, культурно-мистецьких та інших установ. Пріоритетним завданням інформаційної політики стала мобілізація суспільства на відсіч ворогу, оборону й захист країни, її суверенітету й цілісності, інформаційної безпеки. Вирішальну роль у стратегічній переорієнтації інформаційного простору відіграв комплекс заходів нормативно-правового, організаційно-управлінського та методологічного характеру, спрямований на ефективне використання людських і технологічних ресурсів інформаційної діяльності, покликаної максимально сприяти Перемозі України у війні з російським агресором. Доречно зазначити, що путінський режим також запровадив воєнний стан на частково окупованих ним територіях України задля придушення там будь-яких форм спротиву українців окупаційній владі, позбавлення їх елементарних прав і свобод, легалізації проявів мародерства, насилля й примусу, що також є злочином.

Воєнний стан позначився на всіх рівнях інформаційного простору — нормативно-правовому, інституційному, безпековому, дипломатичному, технологічному, медійному, візуальному; він супроводжувався забороною російських медійних та друкованих ЗМІ. Комунікаторами виступають Президент і його Офіс, Генеральний штаб, РНБО, місцеві воєнні адміністрації, публічно-громадські активісти, представники громадських об'єднань, науковці, зокрема й історики наукових та освітніх установ. Під впливом війни загострилося відчуття історичного дежавю, тобто усвідомлення того, що подібні події й явища вже були в українських і світових реаліях; актуалізуються уроки, що їх отримали українці від приниження «братнім народом», від пережитих жахів репресій і голодоморів у минулому. Як відомо, Україна була в епіцентрі німецько-радянської війни 1941 — 1945 рр., зазнавши колосальних людських втрат та руйнувань унаслідок фашистської тактики «випаленої землі». А хіба геноцидні злочини рашистів в Авдіївці, Бахмуті, Бучі, Грозі, Ірпені, Куп'янську, Маріуполі, Херсоні та в інших містах і селах менш разючі від злочинів гітлерівців? Не важко помітити й схожість намірів Гітлера та путіна. Перший намагався взяти реванш за поразку в Першій світовій, а другий — за розпад СРСР як найбільшої, за його словами, геополітичної «катастрофи ХХ століття». Війна стала каталізатором змін і в життєдіяльності історичної спільноти; значна її частина долучилася до Збройних Сил, добровольчих загонів, структур територіальної самооборони. Багато істориків стали захисниками країни або мак-

симально наблизилися до такого статусу, а більше тисячі перебувають безпосередньо на фронтах, зокрема відомі доктори й кандидати історичних наук Мирослав Борисенко, Ігор Жалоба, Євген Луняк, Андрій Парубій, Іван Патриляк, Борис Черкас та ін. У боях за Україну загинули історики Станіслав Дуб, Тарас Давидюк, Андрій Загоруйко, В'ячеслав Зайцев, Олексій Заражевський, Дмитро Євдокимов, Павло Кириленко, Артем Кіпаренко, Юрій Коваленко, Микола Майорчак, Сергій Міронов, Павло Наконечний, Ігор Ригель, Сергій Слабенко, Вадим Стецюк, Роман Ткаченко, Олег Федоренко, Валерій Хорунжий, Роман Чорномаз та чимало інших. За умов війни поряд з традиційними функціями істориків — науково-пізнавальною, освітньою та світоглядно-виховною — на передній план вийшла публічно-інформаційна; сформувався фронт боїв «за правдиву історію». Науковці академічних установ — інститутів історії України, всесвітньої історії, археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, українознавства ім. І. П. Крип'якевича, Українського інституту воєнної історії, а також університетських кафедр — вже створили низку праць з історико-воєнної проблематики. На сайті Інституту історії України виставлено електронний ресурс у трьох книгах з назвою «Перелом: війна Росії проти України» (Боряк та ін., 2023), у якому зібрані найбільш гострі й актуальні питання стосовно війни, викладені відповіді на них провідних українських учених. Не випадково в підзаголовку тритомника зазначено: «Діалоги з істориками». Такі діалоги дозволяють краще розуміти хід війни, оцінювати ситуацію на фронтах і на тимчасово окупованих територіях, вселяють віру в нашу Перемогу. Війна дала поштовх до глибинних змін у структурі історичної науки. На передній план вийшла воєнна історія, помітно зріс суспільний інтерес до неї. Реформовано Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, заснований ще 1996 р. для розробки стратегії воєнної безпеки, опрацювання наукових засад управління військами. У жовтні 2009 р. створено **Центр досліджень воєнної історії**, який очолив д. і. н., полковник Сергій Сегеда. Зусилля його співробітників зосереджені на переосмисленні історії воєн й українського війська, теорії й практики воєнного мистецтва, з'ясуванні особливостей і ходу нинішньої війни та протидії фальсифікаціям воєнної історії. Водночас із проведенням наукових досліджень центр підготував методичні рекомендації щодо використання ілюстративних матеріалів у процесі викладання в закладах освіти навчальної дисципліни «Захист України», установа надає великого значення поширенню воєнно-історичних знань, тісно співпрацює з Національним військово-історичним музеєм (директор Андрій Ільєнко). Співробітники й активісти останнього зібрали унікальну колекцію документів з істо-

рії Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил, ініціювали проведення низки виставок як в Україні, так і за рубежом. Надзвичайно плідну роботу в цьому напрямі проводить і Національний музей України у Другій світовій війні (директор Юрій Савчук), який трансформується в Національний музей війни за незалежність. Уже зараз тут відкрито унікальну стаціонарну експозицію, яка в реальному часі висвітлює хід нинішньої російсько-української війни. Принципово нового змісту набула **історична комунікація** як комунікація перемоги. Вона охопила **три площини: вітчизняну** (загальноукраїнська, регіональна, на тимчасово окупованих територіях та зовнішня); **глобальну** (європейська та світова); **російську** (спрямована на населення рф та її регіонів), пронизуючи всі сфери — військову, соціальну, політичну, дипломатичну, культурну, правову, релігійну та інші. Паралельно формується *історична комунікологія*, предметним полем якої, за визначенням Володимира Дятлова (2016), виступає не лише реальний історичний процес, але й комунікативно-історіографічний дискурс, який чи не найбільше сприяє формуванню історичної пам'яті, національно-державницької свідомості й наукового світогляду. Можна солідаризуватися з прогнозом ученого про те, що в майбутньому вона стане окремою науковою й навчальною дисципліною (с. 13–15). Дослідники комунікаційної діяльності істориків звертають увагу на необхідність послідовного дотримання її методологічних принципів, зокрема історизму, науковості, об'єктивності, всебічності, правдивості, поширення лише перевіреної інформації, яка ґрунтується на достовірних фактах і джерелах. Будь-які, навіть часткові неточності, можуть викликати недовіру до всього матеріалу, поставити під сумнів репутацію історика. Дуже важливо, щоб історик був зрозумілим, відкритим, об'єктивним, чесним і щирим як перед аудиторією, так і перед собою. З урахуванням викликів війни й обставин воєнного стану історики різними засобами й методами намагаються підтримувати морально-психологічний стан суспільства, формувати впевненість і віру в перемогу, сприяють мотивації громадян до активних дій на захист країни, піднімають їхній бойовий дух. Не менш важлива роль комунікації в забезпеченні інформбезпеки й гігієни самої інформації, протидії кремлівській пропаганді, розвінчуванні наративів російських істориків, їхній інсинуації навколо причин, мотивів, характеру й ходу війни.

Принагідно зауважимо, що цифровізація інформаційного, науково-освітнього, медійного та культурного простору не підміняє його історичного складника й не применшує місії *традиційного друкованого слова*. Йдеться передусім про книжкові видання та друковані ЗМІ. Пріоритетне місце в донесенні наукових і науково-популярних знань з вітчизняної й зарубіжної історії до читача залишається за книга-

ми, монографіями, брошурами, збірниками статей, фаховими періодичними виданнями, зокрема «Українським історичним журналом», «Українським краєзнавством», «Історичним оглядом», «Архівами України», Вісниками національних університетів та ін. Доброго слова варті історики, які започаткували й забезпечують видання наукових збірників та науково-популярних журналів, зокрема Анатолій Коцур («Часопис української історії»), Степан Дровозюк («Історичний календар»), Віталій Масненко і Володимир Поліщук (журнал «Спадщина») та ін. Цей канал інформації залишається головним для науковців, незважаючи на тенденцію падіння накладів книг, журналів, тематичних збірників, газет, зменшення числа передплатників, закриття місцевих видавництв, подорожчання й брак газетного паперу тощо.

Не можна замовчувати й те, що за деякими виданнями стоять олігархи й залежні від них політичні структури, які не зацікавлені в поширенні правдивої історичної інформації. До того ж бізнес більшості олігархів (Богуслаєва, Бойка, Іванющенка, Коломойського, Медведчука, Новинського, Фірташа, Хорошковського, Шуфрича та ін.) був зав'язаний на росію й сприяв підтримці ворожої агентури в Україні, поширенню впливу російської мови, культури й церкви, послабленню національної інформаційної безпеки. Не випадково кремль, готуючись до широкомасштабної війни проти України, намагався взяти під свій контроль не лише її владні й силові структури, церкву, але й інформаційне поле. За допомогою й участю агентів впливу, які проникли мало не в усі органи державного управління, спецслужби, а також у засоби масової інформації, крок за кроком з українського інформаційного простору витіснялися національні інтереси, проводилось інтенсивне промивання мізків. На шлях співпраці на користь ворога стала й частина журналістів та представників гуманітарних наук, вислужуючись перед олігархами.

В опублікованих працях істориків аналізується характер нинішньої війни як імперіалістичної й загарбницької з боку росії, спрямованої на знищення українців та України як держави задля відродження імперії, що дозволяє прирівняти її до війни гітлерівської Німеччини за так званий «життєвий простір». Автори наголошують, що насправді це не «спецоперація», а повномасштабна геноцидна війна рф як держави, її збройних сил і громадян, як продовження всієї попередньої колоніальної політики стосовно України, адже військово-політичне зазіхання на українські землі триває мало не тисячоліття. Натомість українці ведуть справедливую, всенародну, національно-визвольну війну, боронять свою країну, захищають свою землю, свої домівки й державу

Пандемія «Ковід-19», а відтак повномасштабна війна негативно вплинули на історико-інформаційну місію видавництва, архівів, бі-

бліотек та музеїв, хоча останні активізували дистанційний та онлайн-новий доступ до своїх фондів і колекцій. Ось чому за умов воєнного стану інформаційна безпека спрямована передусім на захист життєво важливих інтересів і запитів людини, громадянина, суспільства й держави (Залевська & Удренас, 2022), їхнього права на достовірну інформацію, включаючи й історичну, адже чимало громадян черпає її з сумнівних ЗМІ, телеканалів, соціальних мереж, від блогерів, часом із уст аматорів історії, а не професіоналів.

б) *Взаємодія традиційних й онлайн-форм наукової, освітньої, публічної та медійної діяльності українських істориків в інформаційному просторі* — таке коло головних питань **другого аспекту** проблеми. Хоч в умовах правового режиму воєнного стану в інтересах національної безпеки держави частково обмежуються конституційні права й свободи громадян на доступ до публічної інформації, але це не стосується наукових знань з історії, що й зумовило переорієнтацію істориків на пошук нових форм і методів інформаційної діяльності. Вони стали ширше готувати й публікувати праці в електронному форматі, поширювати їх через інтернет-ресурси, електронні платформи, цифрові ЗМІ, соціальні мережі, організувати комунікацію в режимі онлайн. Донести правду про війну, розкрити причини і з'ясувати її характер, спрогнозувати умови перемоги й можливі наслідки — такі головні меседжі друкованого й електронного слова істориків. Побачила світ низка праць (О. Власюк та С. Кононенко (2017); П. Гай-Нижник (2017); М. Дорошко (2018) та ін.) у цифровому форматі з викриттям кривавого характеру гібридно-окупаційно-геноцидної війни РФ проти України, спроб російської пропаганди перекласти злочини кремля на ЗСУ.

До поширення знань з історії України долучилися діаспорні й зарубіжні історики, зокрема Сергій Єкельчик, Сергій Плохій, професор Єльського університету Тімоті Снайдер та ін. Останній, виступаючи на Київському Безпековому Форумі, вказав на 10 причин, чому світова громадськість покликана мислити в парадигмі української перемоги, адже вона сприятиме збереженню цивілізаційних цінностей і захисту демократії в усьому світі. Британський історик Ян Кершоу переконливо пророкує поразку росії у цій війні, а німецький історик Мартін Шульце Вессель наголошує на моральній відповідальності всіх росіян за агресивну політику путіна. Про свою роботу над книгою про віну в Україні розповів шведський історик Петер Енглунд на зустрічі з бійцями 1-ої окремої Сіверської танкової бригади.

Із глобалізацією сучасного світу, комп'ютеризацією інформаційного простору, поширенням цифрової історії (Digital history) тісно пов'язаний розвиток медійної інформації історичного спрямування, яка суттєво підвищує комунікаційну мобільність істориків, їхню

роль у формуванні історичної свідомості та української ідентичності. Беручи участь у роботі ЗМІ, історики мають змогу не лише доносити наукові знання, але й блокувати неправдиву інформацію, упереджувати творення спотвореного «паралельного світу». Війна суттєво відбилася на пізнавально-наукових, освітніх, світоглядно-виховних та інформаційних функціях, на джерельній базі, проблематиці, методології та методиці науково-дослідної роботи істориків, розширила їхню комунікацію з зарубіжними колегами. У цьому зв'язку варто згадати міжнародну серію семінарів «Історики та війна: переосмислення майбутнього» як спільну ініціативу Українсько-німецької історичної комісії, Канадського інституту українських студій, журналу «Україна модерна», кафедри історії Східної Європи Мюнхенського університету та Українського католицького університету у Львові. В них взяли участь близько 200 українських і зарубіжних істориків, колективно обдумуючи координацію дій проти спроб кремля зруйнувати історію, посіяти хаос і нав'язати свою парадигму історичного процесу. Відеозаписи всіх семінарів з англійськими та українськими субтитрами доступні в Інтернеті.

Комп'ютеризація охопила різні напрями історичної науки, включаючи й нові, хоча й з давнім корінням – такі, як усна, соціальна, військова, інтелектуальна, локальна, міська історії, мікроісторія, історія повсякдення, а також *публічна історія* (Public History), яку деякі автори називають *практичною, повсякденною, або «живою»*, оскільки вона забезпечує максимальну присутність історичного знання на всіх рівнях і в усіх сферах суспільного інформаційного простору. Публічна історія розрахована передусім на пересічну людину, на широку аудиторію (публіку) й функціонує вона здебільшого за стінами академічних й освітніх установ, але з їхньою участю (Чекаленко, 2021). На відміну від традиційної історії, яка переважно писана або оцифрована й представлена науковими монографіями, дисертаціями, статтями, матеріалами конференцій, у публічній історії визначальне місце посідає живе слово конкретних істориків, які виступають з лекціями, доповідями, беруть участь у передачах на телебаченні, радіо, створюють документальні фільми, презентації, дописи в соціальних мережах тощо. Останніми роками до публічної історії дедалі ширше долучаються професійні історики, свідченням чого є публікації на сторінках електронного журналу «Public History Weerly», а сама вона стала освітнім феноменом (у багатьох зарубіжних і деяких вітчизняних навчальних закладах, зокрема в КНУ ім. Тараса Шевченка, ХНУ ім. В. Н. Каразіна та ін., відкрито освітні програми з публічної історії). Тобто, мова йде про ту ж академічну чи університетську історичну науку з різницею в тому, що вона подається в найбільш доступній, зрозумілій і цікавій для будь-якої людини чи аудиторії формі. Визна-

чальним критерієм якості публічної історії є фаховість і компетентність авторів, їхня здатність забезпечити зрозумілість, достовірність, доказовість, переконливість, відкритість і світоглядно-виховну спрямованість інформації. Очевидно цим пояснюється суспільна популярність і пізнаваність багатьох вітчизняних і зарубіжних істориків, зокрема Ігоря Гирича, Ярослава Грицака, Леоніда Зашкільняка, Віталія Масненка, Валентина Лазуренка, Степана Павлюка, Сергія Плохія, Володимира Сергійчука, Віктора Ставнюка, Олени Стяжкіної, Олександра Палія, Ярослава Фейзуліна, Лариси Якубової, великого прихильника України Тімоті Снайдера та ін. Водночас частина істориків надто закомплексовані, скуті, уникають публічних комунікацій, недостатньо готуються до них, схильні до зачитування підготовлених текстів, ніяковіють перед «незручними» питаннями аудиторії.

в) **Третій аспект** стосується формування й презентації історичних знань у цифровому форматі та способів залучення їх до електронних інформаційних ресурсів і соціальних мереж з метою розширення доступу до історичної інформації. Ідеться насамперед про комунікацію історика з суспільством через створення електронних документальних видань, наукових текстів, дописів, різного роду презентацій, слайдів, відеофільмів з елементами наративізму, тобто історичних розповідей. Не заглиблюючись у технології створення цифрових текстів, які достатньо висвітлені в літературі, і враховуючи, що переважна більшість сучасних істориків, особливо молода генерація, вже не користуються друкарськими машинками, нечасто пишуть від руки, добре володіють комп'ютером, уміло застосовують наявні програми та «текстовий процесор», зупинимось на особливостях публічних комунікацій істориків і архівістів у медіапросторі та соціальних мережах за умов воєнного стану.

Інтернет, відкривши доступ до електронних книг, підручників, відеолекцій, навчальних відеороликів, інтерактивних завдань, а також до оцифрованих текстів й архівних документів, створив безмежні можливості для поглибленого вивчення історії України й зарубіжних країн. Історики разом з архівістами, бібліотекарями та музейниками пропонують пересічним громадянам через ЗМІ й соціальні мережі відкритий доступ до великого масиву оцифрованих ресурсів історичної інформації, що дозволяє різним категоріям населення розширювати кругозір і задовольняти свої індивідуальні запити.

За останні роки динамічно зросла присутність українських істориків у соціальних мережах, зокрема Facebook, You Tube, Whats App, Viber, Instagram, Twitter, Telegram, Messenger та ін., які за визначенням проф. М. Поплавського (2020) є потужним культурно-просвітницьким ресурсом, мають глобальний і загальнодоступний характер, демонструють інформаційну мобільність і постійне оновлення,

є високо комунікативними й найбільш масовими. За неповними даними аудиторія соцмереж становить понад половину населення світу. Можна погодитися з думкою Євгенії Пшемицької (2022), що соціальні мережі при вмілому використанні спроможні бути дієвим інструментом популяризації правдивої історії й розвінчування міфів. У соціальних мережах, зокрема на сайтах Facebook, представлені матеріали відкритих груп «HISTORIANS.IN.UA», «Ukraine Moderna», «Intellectual history», «Лікбез. Історичний Фронт», «Історична правда», «Історії без Міфів», «Майстерня педагога-історика», «Українська біографістика», «Доступ до архівів», Інтернет-ресурси Інституту історії України, інших академічних установ та університетів. Загальнодоступними є вебсайти Центру досліджень українського визвольного руху, «Інтернет-архіву епохи Голодомору (Holodomor Research and Education Centre)», створеного у Національному музеї історії України на основі фотодокументів. Колектив Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву на чолі з Тетяною Ємельяною та Оленою Косенко приступив до формування колекцій аудіовізуальних документів про нинішнє збройне вторгнення РФ та злочини окупаційного режиму на території України.

Нині історики присутні майже на всіх інтернет-платформах у різних ролях: ведучих програм, авторів вебсторінок, блогерів, дописувачів, експертів, гостей зі своїми оцінками подій, постатей та роздумами. З початком повномасштабної війни сформувалися десятки сайтів з історії й життя різних регіонів країни. Наприклад, у Харкові функціонує сайт громадської організації «Гвара Медіа», у випусках якого висвітлюється драматичні долі містян, що перебувають під постійними обстрілами агресора з екскурсами до життя харків'ян в період гітлерівської окупації, подаються унікальні документально-ілюстративні матеріали архівів про цинічні вбивства мирних жителів, які перегукуються з сучасними варварськими руйнуваннями агресора, зокрема з наслідками ракетного удару росіян по селу Гроза Куп'янського району.

З року в рік збільшується кількість персональних чатів, телеграм-каналів, особистих сторінок, серед яких найбільш популярними є сайти істориків Олександра Алфьорова, Лілії Бережної, Євгена Букета, Павла Гай-Нижника, Ігоря Гирича, Олеса Донія, Кирила Галушки, Вахтанга Кіпіані, Сергія Куделка, Станіслава Кульчицького, Лариси Леус, Ігоря Лимана, Юрія Мицика, Юрія Палехи, Олександра Палія, Миколи Томенка, Ярослава Файзуліна та ін. Більше року публікує на своїй сторінці Фейсбуку щотижневі замітки знаний історик, д. і. н., проф. Чернівецького НУ ім. Юрія Федьковича Михайло Юрій під загальною рубрикою «Задзеркалля». Вже оприлюднено понад сто сюжетів, якими у науково-публіцистичному форматі автор

переконливо доводить, що путінська росія і є тим задзеркаллям, яке творить антисвіт, повертаючись на коло звичних злочинів, починаючи з Московського царства як спадкоємця Орди з його маніакальним гаслом «собіранія земель», розуміється чужих. Активними дописувачами соціальних мереж є знамі українські історики Олена Бачинська, Олена Богдашина, Владислав Верстюк, Володимир В'ятрович, Микола Дорошко, Олег Журба, Олександр Зінченко, Віктор Ідзьо, Ольга Ковалевська, Сергій Корновенко, Віталій Коцур, Олександр Потильчак, Ірина Преловська, Наталія Старченко, Леонід Тимошенко, Фергад Туранли, Тарас Чухліб, викладачі історичного факультету Шевченкового університету Марина Казьмирчук, Олег Купчик, Олена Ляпіна, Ірина Малацай, Олег Машевський, Леонід Могильний, Марина Палієнко, Олена Петасюк, Іван Патриляк, Андрій Пижик, Андрій Рукас, Олексій Сокирко, Віктор Ставнюк, Наталія Терес та ін. Добре підготовлені та уміло представлені ними дописи, коментарі, а інколи й репліки сприяють формуванню критичного мислення, що дуже важливо для осмислення уроків історії.

Належно поцінуюючи участь наших колег-істориків у поширенні історичної інформації через соціальні мережі, телеграм-канали, вебсайти, необхідно зауважити, що нерідко форма її подачі та змістове наповнення не позбавлені недоліків. Деякі дописувачі схильні до пошуку сенсацій на шкоду достовірності відомостей, не підтверджують їх джерелами, не дають відсічі тим, хто поширює дезінформацію через фейкові пости, маніпуляцію свідомістю; компрометує публічних осіб, зокрема й істориків. Це яскраво проявилось в умовах окупаційно-геноцидної війни Росії проти України, коли розгорнулася потужна інформаційна агресія, «війна історій». Провладні Інтернет-ЗМІ, телеграм-канали російської федерації, проросійськи налаштовані доморощені агенти впливу, так звані «активісти» «русского міра», служителі московського православ'я, колаборанти ведуть шалену антиукраїнську пропаганду, націлену передусім на мешканців окупованих Автономної Республіки Крим, частини Донецької, Луганської та інших областей, всіляко дискредитуючи політику української держави та її Збройних Сил. РФ поширює брехню, різного роду дезінформацію, фейки як на внутрішню, так і зарубіжну аудиторію через дипломатичні канали, агентуру в країнах ЄС, ЗМІ, медіакомпанії "Sputnik", "Russia Today", численні вебсайти, соціальні мережі, TikTok та ботоферми. Як це не прикро, але маємо, хоч й поодинокі, факти колаборації й зрадництва з боку окремих істориків, які залишились на тимчасово окупованій території Криму, частини Донецької, Луганської, Запорізької та інших областей і стали на шлях співпраці з ворогом. Йдеться передусім про викладачів і вчителів історії в закладах освіти. На думку експертів, історикам все ще бракує

творчої співпраці з фахівцями в галузі загальної та прикладної інформатики, відчувається певний дисбаланс між інформаційно-технологічним та методично-аналітичним складниками історичної інформації, а це призводить до того, що на тлі динамічного зростання масиву оцифрованих інформаційних ресурсів значна частина з них залишається незатребуваною. Більшість істориків ще не опанували методи комп'ютеризованого контент-аналізу текстів, статистичного опрацювання історичних та історіографічних джерел, візуальних зображень, математичного моделювання історичних процесів та явищ, складання електронних таблиць з історичної демографії, соціально-економічної історії, генеалогії тощо.

Висновки й перспективи подальших досліджень

Навіть стислий розгляд місця й ролі українських істориків в інформаційному просторі правового режиму воєнного стану, зумовленого повномасштабною війною РФ проти України, дає підстави для таких **висновків**:

1. Війна стала каталізатором зростання суспільного запиту на історичну інформацію, збільшення її питомої ваги в інформаційному просторі як національному, так і глобальному, який дедалі більше комп'ютеризується й стає відкритим. З початком повномасштабного вторгнення РФ й оголошенням правового режиму воєнного стану змінилися пріоритети історичної інформації; на передній край вийшла воєнна історія, повчальні уроки національно-визвольних змагань за волю, незалежність, державність і соборність України. Головними персонажами його змістового середовища є люди, зокрема й історики, чие писане й мовлене слово відіграє важливу роль у мотивації громадян до захисту країни та боротьби з ворогом

2. Українські історики академічних й освітніх установ нині присутні в усіх сферах інформаційного простору, в *цифровому сегменті ЗМІ, на платформах соціальних мереж*. Вони вже нагромадили цінний досвід адекватного й оперативного реагування на інформаційну війну з боку ворога, оприлюднили низку праць, які розвінчують фальсифікації української історії в російських наративах, викривають злочинну сутність і геноцидно-загарбницькі наміри кремля, амбітність неофашистської ідеології «русского міра» й кривавої практики рашизму.

3. Збагатилася методологія комунікації українських істориків із суспільством на засадах історизму, науковості, україноцентризму, об'єктивності, всебічності, правдивості, доступності, зв'язку з сучасністю, з нинішньою війною й вірою в Перемогу. Значну увагу їхньої *традиційної та онлайн-наукової, освітньої, публічної та медійної діяльності* зосереджено на спростуванні маніпулятивних спроб путін-

ської пропаганди використати «історичні аргументи» для легітимації й цинічного виправдання збройного вторгнення в Україну, «законності» анексії Криму й окупації інших українських територій. Насамкінець видається доречним висловити декілька міркувань і **пропозицій** щодо продовження досліджень означеної проблеми та підвищення особистої ролі істориків у донесенні суспільству й світу правдивої історії України, забезпечення актуальності комунікацій та підвищення її мобілізаційної дієвості. Необхідно самокритично проаналізувати не лише надбання, але й недоліки та прорахунки; визнати, що впродовж тривалого часу чимало істориків недооцінювали публічну діяльність, недостатньо комунікували з суспільством, а деякі демонстрували малоросійство й надмірну лояльність та вірнопідданство «старшому брату»; популяризували так звану «велику» російську історію й культуру, вчасно не розгледівши її антигуманістичну й українофобську спрямованість. Визнає подібні власні прорахунки й автор статті.

На нашу думку, незважаючи на війну, необхідно не відкладати на майбутнє остаточне подолання залишків метастаз постколоніальності, совковості, меншовартості, неповноцінності та безпринципності, які створюють сприятливу атмосферу для зрадництва й колабораціонізму, завершити процес декомунізації та дерусифікації національного історико-культурного та інформаційного простору, активніше стимулювати розвиток національної свідомості й патріотизму, прищеплювати почуття гордості й любові до України, готовності боронити її. Дуже важливо для кожного історика й українця загалом «вичавити з себе» вірус малороса, перебороти стереотип про «хороших руских». І останнє, керівники академічних та освітніх установ покликані заохочувати й підтримувати участь істориків в інформаційній діяльності, стимулювати їхню публічність та мобільність, сприяти подальшому опануванню ними сучасної методології комунікації. Доцільно також внести зміни в Освітні програми спеціальності «Історія та археологія», передбачивши розширення компетентностей здобувачів освіти з військової історії та інформаційних комунікацій.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бебик, В. М. (2005). *Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз* [Монографія]. Міжрегіональна Академія управління персоналом.
- Бондар, Ю. В. (2007). *Національний інформаційний простір новітньої України: становлення та функціонування у процесі політичної трансформації суспільства*. Міжрегіональна Академія управління персоналом.
- Боряк, Г., Ясь, О., & Блашук, С. (Упоряд.). (2023). *Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минушини: діалоги з істориками* (В. Смолій, ред.; Кн. 3). Інститут історії України НАН України. <http://surl.li/oluxg>

- Верховна Рада України. (2017, 5 жовтня). *Про основні засади забезпечення кібербезпеки України* (Закон № 2163–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2163-19>
- Верховна Рада України. (2023, 27 липня). *Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»* (Закон № 3275–IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- Власюк, О., & Кононенко, С. (2017). *Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни* [Монографія]. Національний інститут стратегічних досліджень.
- Гай-Нижник, П. П. (2017). *Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення*. Леся.
- Горбулін, В. (2014). «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети*, 4(33), 5–12.
- Горова, С. В. (2017). *Особа в інформаційному суспільстві: виклики сьогодення* [Монографія] (О. С. Онищенко, ред.). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Гребньов, Г. (2023). Інформаційний аспект гібридної війни Росії проти України. *Український інформаційний простір*, 1(11), 107–118. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279598](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279598)
- Гудименко, Ю. (2023). *Історії та війни*. Фоліо.
- Дзюба, Т. М. (2021). Обґрунтування концептуальних положень інформаційної безпеки України. *Наука і оборона*, 3, 41–46. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-16-3-41-46>
- Дорошко, М. (2018). *Неоголошені війни Росії проти України у ХХ — на початку ХХІ ст.: причини і наслідки*. Ніка-Центр.
- Дятлов, В. О. (2016). *Історична комунікологія та культура комунікації доби Середньовіччя і ранньомодерного часу* (О. Б. Коваленко, ред.). Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка.
- Жацько, В. (2018). Інформаційні війни в історії та сучасності: характерні ознаки новітніх протистоянь. В В. О. Жацько (Ред.), *Гібридна війна і журналістика: проблеми інформаційної безпеки* (с. 64–95). Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- Залевська, І. І., & Удренас, Г. І. (2022). Інформаційна безпека в умовах російської військової агресії. *Південноукраїнський правничий часопис*, 1–2, 20–26.
- Золотар, О. О. (2017). Особливості інформаційної безпеки людини в умовах гібридної війни. *Інформація і право*, 3(22), 124–131. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.3\(22\).273063](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.3(22).273063)
- Калакура, Я. (2021). Методологічні засади інформаційного менеджменту в умовах окупаційно-гібридної війни Росії проти України. *Український інформаційний простір*, 1(7), 69–84. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233878](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233878)
- Калакура, Я. (2022). Українська історіографія на шляху диджиталізації. *Часопис української історії*, 46, 52–58.
- Лизанчук, В. (2017). *Інформаційна безпека України: теорія і практика*. Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Магда, Є. В. (2015). *Гібридна війна: вижити і перемогти*. Віват.
- Марунченко, О. П. (2011). Поняття «інформаційна війна» як відображення сучасних комунікаційних процесів. *Політологічний вісник*, 55, 302–309.
- Матвієнко, О. В. (2004). *Основи інформаційного менеджменту*. Центр навчальної літератури.
- Палеха, Ю. І., Палеха, О. Ю., & Комісаренко, О. С. (2019). *Інформаційна культура* (Ю. І. Палеха, ред.). Ліра-К.
- Поплавський, М. (2020). Соціальні мережі як культурно-просвітницький ресурс. *Український інформаційний простір*, 1(5), 12–27. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206043](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206043)

- Пшемицька, Є. О. (2022). Соціальні мережі як інструменти вивчення історії у ВНЗ України: на прикладі проекту Eva.stories. *Молодий вчений*, 12(112), 41–45. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-12-112-7>
- Смолій, В. (2022, 25 березня). *Історик і війна*. Інститут історії України НАН України. <http://resource.history.org.ua/item/0016388>
- Тарасюк, В. М. (2018). Інформаційний простір в Україні: виклики та загрози. *Правова держава*, 29, 375–381.
- Тимошик, М. (2018, 18–24 січня). Українська книжка як виклик Москві, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилювала дух російських українців. *Слово Просвіти*, 2–3.
- Томсон, Є. М. (2006). *Трубадури імперії: російська література і колоніалізм* (М. Корчинська, пер.). Основи.
- Троян, С., & Киридон, А. (2016). «Війни пам'ятей» у вимірі інформаційного протистояння. *Україна–Європа–Світ*, 18, 40–45.
- Удод, О. (2016). Історія та історики у сучасному медійному просторі України. В В. Смолій (Ред.), *Історик і Влада* (с. 193–204). Інститут історії України НАН України.
- Удод, О. (2020). Медійна історія та професійна репутація історика. *Історіографічні дослідження в Україні*, 31, 136–147.
- Холод, О. (2014). *Методологія досліджень соціальних комунікацій*. ПАІС.
- Чекаленко, Л. (2021). *Публічна історія: виклики XXI століття* [Монографія]. АртЕк.
- Wiśnicki, J. (2023, 14 липня). *Історія як інформаційна зброя в повномасштабній війні Росії в Україні*. EUvsDisinfo. <http://surl.li/ormjs>

REFERENCES

- Bebyk, V. M. (2005). *Informatsiino-komunikatsiinyi menedzhment u hlobalnomu suspilstvi: Psykholohiia, tekhnologii, tekhnika pablik ryleishnz* [Information and communication management in global society: Psychology, technology, public relations technique] [Monograph]. Interregional Academy of Personnel Management [in Ukrainian].
- Bondar, Yu. V. (2007). *Natsionalnyi informatsiinyi prostir novitnoi Ukrainy: Stanovlennia ta funktsionuvannia u protsesi politychnoi transformatsii suspilstva* [National information space of modern Ukraine: Formation and functioning in the process of political transformation of society]. Interregional Academy of Personnel Management [in Ukrainian].
- Boriak, H., Yas, O., & Blashchuk, S. (Comps.). (2023). *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny: Dialohy z istorykamy* [The turning point: Russia's war against Ukraine in the time layers and spaces of the past: Dialogues with historians] (V. Smolii, Ed.; Book 3). Institute of History of Ukraine NASU. <http://surl.li/oluxg> [in Ukrainian].
- Chekalenko, L. (2021). *Publichna istoriia: Vyklyky XXI stolittia* [Public history: Challenges of the 21st century] [Monograph]. АртЕк [in Ukrainian].
- Diatlov, V. O. (2016). *Istorychna komunikolohiia ta kulturakomunikatsiidoby Serednovichchia i rannomodernoho chasu* [Historical communicology and communication culture of the Middle Ages and early modern times] (O. B. Kovalenko, Ed.). Chernihivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni T. H. Shevchenka [in Ukrainian].
- Doroshko, M. (2018). *Neoholosheni viiny Rosii proty Ukrainy u XX — na pochatku XXI st.: Prychyny i naslidky* [Russia's undeclared wars against Ukraine in the 20th and early 21st centuries: Causes and consequences]. Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Dziuba, T. M. (2021). *Obgruntuvannia kontseptualnykh polozhen informatsiinoi bezpeky Ukrainy* [Rationale for information security concept of Ukraine]. *Science and Defence*, 3, 41–46. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-16-3-41-46> [in Ukrainian].

- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2017). *Rosiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): Vid polityky shantazhu i pryusnu do viiny na pohlynannia ta sproby znyshchennia* [Russia vs. Ukraine (1990–2016): From a policy of blackmail and coercion to a war of absorption and attempted annihilation]. *Lesia* [in Ukrainian].
- Horbulin, V. (2014). "Hibrydna viina" yak kliuchovyi instrument rosiiskoi heostrategii revanshu ["Hybrid war" as a key tool of the Russian geostrategy of revenge]. *Strategic Priorities*, 4(33), 5–12 [in Ukrainian].
- Horova, S. V. (2017). *Osoba v informatsiinomu suspilstvi: Vykyky sohodennia* [The person in the information society: Challenges of today] [Monograph] (O. S. Onyshchenko, Ed.). Vernadsky National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Hrebnoy, H. (2023). Informatsiinyi aspekt hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Information Aspect of Russia's Hybrid War Against Ukraine]. *Ukrainian Information Space*, 1(11), 107–118. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279598](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279598) [in Ukrainian].
- Hudymenko, Yu. (2023). *Istoriia ta viiny* [Stories and wars]. *Folio* [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya. (2021). Metodolohichni zasady informatsiinoho menezhmentu v umovakh okupatsino-hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Methodological principles of information management in the conditions of the occupation-hybrid war of Russia against Ukraine]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 69–84. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233878](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233878) [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya. (2022). Ukrainiska istoriohrafiiia na shliakhu dydzhytalizatsii [Ukrainian historiography on the way of digitalization]. *Journal of Ukrainian History*, 46, 52–58 [in Ukrainian].
- Kholod, O. (2014). *Metodolohiia doslidzhen sotsialnykh komunikatsii* [Methodology of social communications research]. PAIS [in Ukrainian].
- Lyzanchuk, V. (2017). *Informatsiina bezpeka Ukrainy: Teoriia i praktyka* [Information security of Ukraine: Theory and practice]. Publishing House of Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Mahda, Ye. V. (2015). *Hibrydna viina: Vyzhyty i peremohty* [Hybrid warfare: Survive and win]. Vivat [in Ukrainian].
- Marunchenko, O. P. (2011). Poniattia "informatsiina viina" yak vidobrazhennia suchasnykh komunikatsiinykh protsesiv [The concept of "information war" as a reflection of modern communication processes]. *Politology Bulletin*, 55, 302–309 [in Ukrainian].
- Matviienko, O. V. (2004). *Osnovy informatsiinoho menezhmentu* [Basics of information management]. Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Palekha, Yu. I., Palekha, O. Yu., & Komisarenko, O. S. (2019). *Informatsiina kultura* [Information culture] (Yu. I. Palekha, Ed.). Lira-K [in Ukrainian].
- Poplavskyy, M. (2020). Sotsialni merezhi yak kulturno-prosvitnytskyi resurs [Social Networks as a Cultural and Educational Resource]. *Ukrainian Information Space*, 1(5), 12–27. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206043](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206043) [in Ukrainian].
- Pshemytska, Ye. O. (2022). Sotsialni merezhi yak instrumenty vyvchennia istorii u VNZ Ukrainy: Na prykladi proiektu Eva.stories [Social networks as tools of study history in universities of Ukraine: On the example of the Eva.stories project]. *Young Scientist*, 12(112), 41–45. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-12-112-7> [in Ukrainian].
- Smolii, V. (2022, March 25). *Istoriia i viina* [Historian and war]. Institute of History of Ukraine NASU. <http://resource.history.org.ua/item/0016388> [in Ukrainian].
- Tarasiuk, V. M. (2018). Informatsiinyi prostir v Ukraini: Vykyky ta zahrozy [Information space in Ukraine: Challenges and threats]. *Pravova derzhava*, 29, 375–381 [in Ukrainian].
- Thompson, E. M. (2006). *Trubadury imperii: Rosiiska literatura i kolonializm* [Imperial knowledge: Russian Literature and Colonialism] (M. Korchynska, Trans.). *Osnovy* [in Ukrainian].

- Troian, S., & Kyrydon, A. (2016). "Viiny pamiatei" u vymiri informatsiinoho protystoiannia ["War memory" in the measurement of the information confrontation]. *Ukraine–Europe–World*, 18, 40–45 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2018, January 18–24). Ukrainska knyzhka yak vyklyk Moskvi, abo Istoriia pro te, yak imperska vlada cherez zaboronu knih znesyliuvala dukh rosiiskyykh ukraintsiv [The Ukrainian book as a challenge to Moscow, or The story of how the imperial power weakened the spirit of Russian Ukrainians by banning books]. *Slovo Prosvity*, 2–3 [in Ukrainian].
- Udod, O. (2016). Istoriia ta istoriky u suchasnomu mediinomu prostori Ukrainy [History and Historians in contemporary Media Space of the Ukraine]. In V. Smolii (Ed.), *Istoriy i Vlada* [Historian and Government] (pp. 193–204). Institute of History of Ukraine NASU [in Ukrainian].
- Udod, O. (2020). Mediina istoriia ta profesiina reputatsiia istoryka [Media history and professional reputation of historian]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 31, 136–147 [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2017, October 5). *Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy* [On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine] (Law No. 2163–VIII). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2163–19](https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2163-19) [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2023, July 27). *Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini"* [On the approval of the Decree of the President of Ukraine "On the extension of martial law in Ukraine"] (Law No. 3275–IX). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text) [in Ukrainian].
- Vlasiuk, O., & Kononenko, S. (2017). *Kremlivska ahresii proty Ukrainy: Rozdumy v konteksti viiny* [Kremlin aggression against Ukraine: Reflections in the context of the war] [Monograph]. National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
- Wiśnicki, J. (2023, July 14). *Istoriia yak informatsiina zbroia v povnomasshtabnii viini Rosii v Ukraini* [History as an informational weapon in Russia's full-scale war in Ukraine]. EUvsDisinfo. <http://surl.li/ormjs> [in Ukrainian].
- Zalievskaya, I. I., & Udrenas, H. I. (2022). Informatsiina bezpeka v umovakh rosiiskoi viiskovoi ahresii [Information security of Ukraine in the conditions of the Russian military aggression]. *South Ukrainian Law Journal*, 1–2, 20–26 [in Ukrainian].
- Zhadko, V. (2018). Informatsiini viiny v istorii ta suchasnosti: Kharakterni oznaky novitnikh protystoiannia [Information wars in history and modernity: Characteristic features of the latest confrontations]. In V. O. Zhadko (Ed.), *Hibrydna viina i zhurnalistyka: Problemy informatsiinoi bezpeky* [Hybrid war and journalism: Problems of information security] (pp. 64–95). Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University [in Ukrainian].
- Zolotar, O. O. (2017). Osoblyvosti informatsiinoi bezpeky liudyny v umovakh hibrydnoi viiny [Peculiarities of human information security in conditions of hybrid warfare]. *Informatsiia i pravo*, 3(22), 124–131. [https://doi.org/10.37750/2616–6798.2017.3\(22\).273063](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.3(22).273063) [in Ukrainian].